

Ignotus és József Attila „vitája” a szocializmusról

Az Ignotusnak ajánlott „Alkalmi vers a szocializmus állásáról” eddig olyanféle-képp izgatott, mint egy formabontó darab drámai telefonja, amelynek párbeszédéből csak az egyik fél szavát hallja az ember, s szüntelenül úgy hiszi, hátha a másik fél nem is azt mondja, amit képzelünk. De azért is kíváncsivá tett, mert tudom, hogy József Attila mennyire kedvelte nagy kritikusunk és publicistánk szellemét, s hogy a fiatal költő kevés korai megbecsülésének javát is neki köszönhette. Mi hát az a „szerető tévedés”, amelyet szelíden felró Ignotusnak abban a kritikus esztendőben? A véletlen adta kezembe e véleménycsere kiinduló tételeit, Ignotus cikkét A történelem mögül című rovatából, a Magyar Hírlap 1934. augusztus 5-i számában. Miután tudatosan mellőzték Ignotus hasonló tárgyú publicisztikus eszme-futtatásait az 1969-ben megjelent válogatott írásaiból, úgy érzem, érdemes megismernie a mai olvasónak is.

„Jelentősége 1892-től 1919-ig tart — írja Ignotusról A magyar irodalom története, később sem vezér többé, és a Nyugatban már semmi sem változik, amikor 1929-ben leveszik a folyóiratról a nevét.” Soha kevésbé termékeny tévedést, már ami Ignotus szellemi jelentőségét illeti, éppen a Nyugaton kívülálló írók előtt! József Attila verse a legjobb bizonyítéka, hogy másokra is, a Szép Szó körére, a Nyugat harmadik nemzedékére is hatott. Életművével mostohán bánunk, a róla szóló gyér írások 1919-től, amikor már elszakadt a Nyugat-mozgalomtól, nem is követik a szuverén író és gondolkodót, az eleven és gazdag szellemet, azt a termékeny és termékenyítő Ripp van Winklét, aki a számára szokatlan és méltatlan feltételek közepette is hat a nyomában járó nemzedékre, nem a folytatható gondolataival, hanem meghaladásának, magasabb szintre emelésének erkölcsi felszólító módjával.

A hatvanöt éves publicista és a huszonkilenc éves költő „vitája” nem az életkor különbségéből, hanem két korszak eszmei ellentétéből adódik. A liberalizmus és a József Attila-i marxizmus különbségéről van szó. Ignotus szociálliberalizmusának határait olyan gondolkodókkal szokták jelezni, mint Montesquieu, Ricardo, St. Mill, Darwin, Spencer, Taine és Marx, holott ma már nyilvánvaló, hogy ez utóbbit nem ismerte alaposan s individualizmusával el sem fogadhatta. A Nyugat-mozgalom körül, a „perszekutor”-esztétikával vívott, elismerést érdemlő harca idején sem fogadta el az esztétika és világnézet kapcsolatát, annak szükségességét, sem a haladó polgárság, sem a munkásmozgalom oldaláról. Ignotus később is egy szecessziós alapszínezetű művészetfelfogás körében maradt, amely szerint nem az életet, hanem a művészetet kell eredendőbbnek tartani. Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy „mindig csak futtában érintette” Ady költészetének politikai jelentőségét. A művészi öncélúságért folytatott harca a polgári irodalom emancipációját segítette elő, de egyben el is zárta szemhatárát a szocialista irodalom, annak főleg avantgard köntösben jelentkező mozdulata elől.

Ha Ady költészetének politikai újszerűségét csak a szecessziós-impreszionista művészi világnézet keretében érthette meg, akkor nyilvánvaló, hogy a forradalmak utáni új politikai légkörben is csak hasonlóan tájékozódhatott. Az a megkésett, mackacs liberális, aki az új osztályok történelmi erejét nem érzékelte, s óvakodott, sőt irtózott az osztályharc földézésétől, a húszas években is a régi mozdulatokat ismétli. Voltaképp a heinei dilemma hosszabbodik meg benne: a kézkubonyosoktól félti a szecessziós esztétikával fölfogott kultúrát, a tömegmozgalmakat elítéli, mert a polgári

rendet, annak intellektualitását, szociális szándékoktól független szépségkultuszát öröknek és megváltoztathatatlanak hiszi.

Ignotus baloldali-liberális (sőt a hozzá közelálló vitapartnerei szerint „szociál-liberális”) marad a húszas-harmincas években, de liberalizmusa annyira kiüresedik, szociális tartalmától annyira megfosztódik, hogy álláspontja teljes védtelenséget eredményez a kultúrában és a politikai életben előretörő jobboldali erőkkel szemben. Korábban legszívesebben a különböző fajokat asszimiláló nemzetben gondolkodott és talán tudatosan mellőzte az osztálygondolatot. Az újra disszimiláló fajelmélettel szemben azonban az egyetlen hatékony eszmei erő, az osztálygondolat, a szocializmus rendszere szállhatott csak szembe. A hitleri diktatúra kiépítésének első esztendejében Ignotus eszmeileg erősen tanácstalan, a megvadított német kispolgárság előretörésekor — szinte változtatás nélkül Taine és Paul Bourget fogalmaival — az új barbárság, a népvándorlás rettenetét tudja csak idézni. Aldous Huxley katolizálásának hírére az egyházban látja azt az egyetemes, céltudatos, nemzet- és fajfölötti, szociális irányú társadalomformáló hatalmat, amely menedék lehetne a fasiszta barbársággal szemben.

Ezzel azonban már a második nemzedék, a Toll radikális-urbánus írói nem értenek egyet. A Szocializmus hasábjain Ignotus Pál különözi el magát apja álláspontjától a katolikus menedék ügyében.

Jaurès halálának húszéves évfordulójára írott cikke teljes védtelenségben mutatja Ignotus álláspontját. Az az imponáló felületesség, ahogy végigsiklik a 19. század szocializmusának nagy előzményein és folytatóin, azt mutatja, hogy kevés valóságos fogalma volt a marxista elmélet osztályharcos lényegéről, azt egyfajta szocialista szociológiának hitte, s megejtően széles német-angol-francia műveltségével sejtelve sem lehetett az orosz szocializmus lényegéről, sem gyakorlati, sem szellemi teljesítményeiről. Ezért aztán a német szociáldemokrácia „összeomlását”, „bukását” a szocializmus ügyének bukásával azonosítja, s tetszetős, de rendkívül formális szociológiai analógiákkal azt bizonygatja, hogy a szocializmus az intellektuelek keserűségéből származott s a szociáldemokrata párt a polgári intellektualitás pártja. Nem mintha ezek a megállapítások teljesen nélkülöznék a tárgyi igazság elemeit, egészükben azonban arra mutatnak, hogy Ignotus a munkások hatalmas osztályszervezeteiben, vezető és tömeg viszonyában nem lát mást, mint a polgári osztálygondolat megvalósulását, illetve annak függelékét. Spekulációja, analógiái nem tudják egy ponton sem meghaladni a polgári szociológia pozitivistá elemzését. Rendkívül jellemző az is, amit a munkásosztály lehetséges szövetségesei közül a parasztságról ír. A paraszt, mint az örök Vendée, valóban jól kifejezi a német szociáldemokrácia gyakorlatát s a polgári intellektuelek osztályfélelmét a parasztság lehetséges forradalmi erejével szemben. Ignotus megjegyzése is mutatja, hogy a magyar munkáspártok politikája milyen régi és rossz beidegzésű hagyományokra támaszkodott, s az urbánus-népi ellentétnek mennyire megvoltak nálunk a hagyományai — urbánus oldalról is.

József Attila vitahangneme szelíd és nem agresszív, mint a korábbi években. Föltűnő, hogy mennyi gyöngédséggel válaszol atyai barátjának. Igaz, hogy más műfajban, versben vitatkozik, ezzel álláspontja jelentősebbé, többdimenziósabbá válik, azonban véleménye egyértelmű és kétségtelen. Annnyival „bölcsebb” Ignotusnál, hogy nem érint analógiákat, „mindössze” a marxizmus lényegét, történelmi optimizmusát fejezi ki az új helyzetben a maga költői szavával. Aligha találánánk jobb kifejezést arra az emberi, társadalmi, később világméretű katasztrófára, amely Németországban 1933—1934-ben elkezdődött, mint a bányaomlását. Pillanatnyilag valóban elzárta a munkás emberségvágyát, a szocializmus perspektíváját ez a katasztrófa. József Attila is nagyon megdöbben — ez látszik 33—34-es elméleti írásaiból — amikor végig-gondolta a német fasizmus uralomra jutásának okait. Mégsem törte le a pillanatnyi vereség, mert történelmileg nem látta végérvényesnek, csak epizodikus állapotnak, hiszen hite szerint a munkát, a főlzabadulást, az emberi alkotást nem lehet eltaposni: „a kincset azért a tárnák / őrzik és az lobog. / És mindig újra nyitnák / a bányászok az aknát / amíg szívük dobog.”

Ignotus azzal, hogy a jobboldali tömegmozgalomra az új barbárság, más cikkeiben a bolsevizmusra az „ázsiaiás” kifejezést használja, tulajdonképpen egyenlősíti a különböző osztálycélú diktatúrákat, s ezzel megnehezíti az emberiséget igazán fenyegető fasizmus ellen a harcot.

A világtörténeti pillanat akkor is drámai, ha szereplői pesszimistán, és akkor is az, ha hittel élük át. A drámai cselekvés minősége a tettben rejlik. Az „öreg” Ignotus és a „fiatal” József Attila egyformán választ kerestek a világtörténelmi problémára, különböztek a halálbamenők üdvözlésében s az elpusztíthatatlan teremtő munka hitében. Ez adja vitájuk feszültségét, megmutatva azt is, milyen nehéz volt 1934-ben megtalálni a munkásosztály és vele az emberiség ügyének perspektíváját.

*

IGNOTUS

AZ IDŐK MÖGÜL

AD NOMEN JAURÈS

A napokban múlt húsz éve, hogy Jean Jaurès-t, a francia szocialisták akkori dízét s vezérét lelőtték — az azóta történtek világánál visszanezőleg fölöslegesen oltván ki egy hasznos életet, hogy a háború útjából kitegyék. Ahogy, mihelyt a háború kitört, a minden országbeli szocialisták azonmód helyezkedtek el körülé, mint a többi pártok, abból világos, hogy mit tudott volna tenni Jaurès, ha életben hagyják, a háború megakadályozására. Semmit s téve-tagadva, hogy Jaurès ráveszi vala a kamarát, hogy az a hadihiteleket meg ne szavazza, a hadizenetet tudomásul ne vegye s mit egyebet s mást: akkor a háború ugyanúgy átgázolt volna a kamarán, ahogy de facto átgázolt Jaurès-on. Villámhárító még nem kergetett el jégesőt, s ha a visszanező profécia el próbálja gondolni, mint alakult volna a világpolitika, ha Jaurès ki nem bukik belőle, arra a felelet az, hogy ugyanúgy, mintha Ferenc Ferdinánd el nem pusztul. A háború éppúgy kitört volna, s vége is nyilván ugyanaz lett volna.

Személye szerint viszont talán nem is járt rosszul Jean Jaurès, hogy java erejében s hite teljében mehetett el, s nem kellett megérnie a civilizációnak s a civilizáció talán legbecsesebb épületének, a szociáldemokráciának összeomlását. E becset el kell ismernie annak, ki ez összeomlást megállapítja — elismernie, ha maga nem is tartozott e pártba, s embereit csakis értékük szerint taksálta, nem pedig a párthoz való tartozásuk szerint. Függetlenül munkási érzékenységektől s a szociáldemokrácia mostani pártmaradványainak minden tekintetre érdemes taktikai értékétől, ma már ki lehet mondani, hogy a szociáldemokráciában a polgári gondolat virágzott ki, s hervadása rossz előjel a polgárság számára. Jean Jaurès-on, amíg élt, nem gondoltunk eléggé. Most, hogy visszanezünk rá, látjuk, hogy nemcsak tény volt, hanem szimbólum is. Véletlenek nincsenek, s nem volt véletlen, hogy Jean Jaurès egyetemi tanár volt. Nem volt véletlen, hogy amint az alkotmányba bekívánkozó polgárságnak úttörői leromlott mágnások, reverendájukon túllépő papok valának: Gróf Mirabeau, Abbé Sieyès, úgy a szocialista munkáspárt boltosi, gyárosi, vagy egyenest intellektuális származású polgári tudósok gondolataiból kelt ki: Fourier-éből és Owenéből, Lassalle-éből, Marxéből és Engelséből. Voltak, bizonyára voltak a szocialista munkásmozgalomnak munkásvezérei, nagyok, mint Bebel, komolyak, mint a szakszervezetekből a labourbe került angolok. De el lehet-e gondolni a szakszervezeti mozgalmat Sidney és Beatrice Webb, a labourt a fabianusok, tehát polgári író-szocialisták nélkül? Lehet-e mondom, véletlen, hogy úgy a hitehagyottá lett Enrico Ferri, mint a mártíromságban maradt Turati, hogy úgy a kérlelhetetlen Guesde, mint az oppor-tunista Jaurès, de a szindikalista Hubert Lagardelle is világéletükben más szer-

számmal, mint a tollal, nem művelkedtek? Az író és újságíró Wilhelm Liebknecht és Stauning, a csillagász Branting, az orvosdoktor Viktor Adler, a hivatalnok Eduard Bernstein, Fridrich Austerlitz és Philipp Snowden s a kis írnök MacDonald, az ügyvéd és professor Vandervele, a tanár és író Kunfi Zsigmond, a valóban munkás-emberről vezérré lett Henderson és Garami mellett a klasszikus szociáldemokrácia legemléltettebb nevei lehettek-é, voltak-é pusztán „Mitläufer”-jei a szocializmusnak, ahogy a német „doktorfickók”, ahogy a magyar pártban morcoskodtak olykor ellenük? A valóság az, hogy a szociáldemokrácia, amíg válságba nem jutott, a polgári intellektualitás pártja volt, de nem kijátszására, hanem becsületes, sőt egyedül lehetséges előbbrevitelére az ipari munkásságnak, persze nem ingyen, hanem az intellektualitás alátámasztása végett. Ha valaha volt a világon becsületes üzlet, úgy ez volt az. Egyik fél se csalta a másikat, mindkettő csak nyert rajta, s tragédiája az emberiségnek, hogy ez így nem maradhatott. Ha valaki megírja az idealizmus történetét, ez lesz benne a legszebb fejezet.

Pontosan meg lehet mondani, hogy a „liberalizmus”-sal szemben, mely nyomban, ahogy meglett, a pénzes polgársághoz állt be lakáinak, a szociáldemokrácia a „radikalizmus”-nak lett a pártja s szervezete, vagyis a városi nincsetleneké, polgáriaké s munkásiaiaké. A politikai liberalizmusnak ehhez a különbséghez nem sok a köze — a nagypolgárság s a Pénz kevéssel ezelőttig sokat tett különféle szabadságokért, mert nagy érdeke volt, vagy nem kellett tőlük tartania, viszont a radikalizmus s a szocializmus, bármennyi baja volt a gazdasági liberalizmussal, mely csakhamar a Pénz szabad fosztogatásává alakult, s a Munkásnak, ha derekát be nem adja, szabad éhenhalatására: a radikalizmus s a szocializmus mégsem volt egyéb, mint liberalizmus, mert minden haladási törekvés az.

Hogy a „szellemfi”-ek s a „proletár”-ok úgy összekerültek annak történelmi sora volt. A polgári gondolatot, azt, hogy természetfől fogva minden ember egyenlő, hogy a születéssel nem járhat kiváltság, s hatalomra s boldogulásra csak egy jogcím van, a tehetség: fölvetni ugyan költők, írók s egyéb éhenkórászok vetették föl, de valóra, a Nagy Forradalomban, csak a Pénz válhatta, azzal, hogy a polgárság egy felsőbb rétegének lassankint sokkal többje volt már belőle, mint akár a királynak, akár az uraknak, akár a papoknak, úgy hogy egyenesen komikus volt, hogy akiknek a valóságos hatalom igazában már kezükben volt, az alkotmányból ki legyenek zárva. 1789-től 1848-ig, három forradalommal, a polgárság elérte, hogy a szabadsági gondolatok révén s pénzének erejével, úr lett az államban. De csak az a polgár, akinek pénze volt — a polgári rend nincsetlene, a tudós, a költő, az intellektuel, kiből a polgári gondolat kelt volna, a három forradalommal úgy járt, mint a Schiller „Teilung der Erdé”-jében a poéta: Zeusz isten megfedkezett róla a nagy osztzkodásnál s legfeljebb, ha ebédre híhatta már meg. Mint ahogy, amíg a királyok, az urak s a papok voltak az urak, az intellektuel ezeknek csak tányérnyalójaképp élhetett volna meg, úgy aztán a töle hatalomba deklamált, dalolt és lelkendezett polgárságnak is csak mint kitartottja nem fordult fel éhen. Sok becsapottja volt a történelemnek, de soha olyan rútul becsapott, mint az intellektuel. Megszerezte a hazát a polgárságnak, de mikor szertenezett, nem lelé honját a hazában. Palotát hódított a szabadságnak s a végén ágyrajárója lett.

Ebből a keserűségből származott a szocializmus. „Flectere si nequo superos, Acheronta movebo” — ezt a citatumot most kilencven esztendeje írta el előlem a boltosfi, Ferdinand Lassalle, ki nem titkolta, hogy ha ő született volna grófnak vagy Rothschildnak, alkalmasint nem szállt volna hadba a grófok s a Rothschildok ellen. De így hadba kellett szállnia: neki a polgári rend egész kifelejtettjének s becsapottjának, az intellektualitásnak, amelynnek és az amelyben foglalkoztatott hozományának jogcímén tudta volna magát a polgárság az alkotmányba beeröltetni. Ereje nem volt — hiszen még a két keze sem volt, mint a parasztnak, a munkásnak s a mesterembernek —, csak az eszme volt meg, mellyel a Pénz visszaélt, s melyet kijátszott. Körülnézett hát, hogy kivel állhatna össze kijátszó ellen. A paraszttal — azzal nem lehetett; az mihelyt egypár kastélyt felgyújtott s egypár papot megnyűzött, megint csak hozzájuk békélt, s a nadrággal s az írni-olvasni tudással szemben minden for-

radalmakon át minduntalan újra az örök Vendéet jelenti, valameddig-kultúra, civilizáció és igazság úgy nem rendeződik, hogy aminek egyszer eljő majd az ideje, egyenest az ő testére legyen szabva. A mesteremberrel, a tisztviselővel, a kisiparossal? Annak az új rendben csakhamar futotta a számadása jobban, mint a régiben, mert a régiek mellé most már százszor több és tehetősebb urat kapott, kit kiszolgálhatott s kiből megélhetett. Egy rend volt csak, mely számos volt, erős volt, de éppúgy tehetetlen s kijátszott volt, mint a polgári értelmiség: az ipari munkás, a Saint-Simon „peuple”-je, „proletár”-ja (mert ezt a szót már ő is használja) a munka nincsetlene, kit csak fel kell ébreszteni s meg kell szervezni, hogy hatalmat jelentsen — s annál könnyebb felébreszteni s megszervezni, mert városi élete úgy, mint ügyességekkel való foglalkozása fejlesztí (amit a falusi emberben a földtúrás megállít) a gondolkodást. Így keletkezett az első tudományos politika — már Saint-Simon tudatosan ennek törvényeit kereste, s jellemző, hogy mint utána Fourier is, „indusztralizmus”-nak nevezte, mivel az ipari munkás szükségéből vonta le. Ezen a nyomon ment tovább a politikai tudomány, polgári intellektualitásoktól szüretve le az ipari munkás számára, kinek a negyvennyolcadik „Kommunista Manifesztum” formájában, hadi programot is adott az alkotmány megostromlására s bele való benyomulásba. Ami, a XIX. század harmadik harmadában, sikerült is a szociáldemokrácia győzelmes hadi programját pártprogram gyanánt tovább meghagyva papíron, a gyakorlatban menten az a polgári radikalizmust mívelte, melyet a polgári nincsetlenek magukban sohasem tudtak volna erőre kapatni, de melynek erejével az ipari munkás úgy, mint a polgári intellektuális bejutott az alkotmányba, az emberi ellátásba, a tisztaságba... nem volt oka megbánni a szövetséget s természete volt, hogy vezérei a pártirodától s a publicisztikától fel a kormányzékekig polgári intellektuálisok legyenek. Ennek a történelmi frigynek volt egyik nagy szimbóluma Jean Jaurès, s ma már látni, hogy elejtése is szimbólum volt: a hasznáiban fenyegetett Pénznek megmozdulása a munkás-intellektuális összefogás ellen.

Röviden — ez külön fejezet, melyet itt csak érinteni lehet — a demokrata intellektuálistól szorongatott régi hatalmak ugyanúgy, mint ahogy száz év előtt az intellektualitás a munkást ébresztette volt fel és szervezte volt meg a világháborúban, s utána fölfedezték, fölébresztették s megszervezték a közben szintén nincsetlenné lett „kispolgár”-t (a „Schuster und Schneider”-t, ahogy Heinéék prófétai megérzéssel gúnyolódtak volt rajtuk), s egy nagyszerű vandál-hadjáratban most rombolják le az intellektuális politikai bástyáit, magát az intellektualitást pedig földönfutóvá teszik, és főképp elszakítják eddigi szövetségésétől, az ipari munkástól. Ezt jelenti a gyakorlatban a szociáldemokráciának, vagyis annak a hitnek s törekvésnek összeomlása, hogy a kapitalizmust békésen át lehet itatni, mint még Bismarck hitte, szociálpolitikával. Nem lehet — de ettől a munkást magát nem kell félni —: őt magát éppúgy nem lehet agyonverni, mint a parasztot nem; törődni kell vele, számba kell venni, de kiszakítván őt polgári összefüggéseiből, a kapitalizmus maga neveli rá és hajtja bele, hogy a saját érdekét a saját stratégiája és taktikája szerint kövesse. Hogy ebben a már lappangó s egyre-kettőre kitörhető földtekényi polgárháborúban az intellektualitásnak mi a helye és mi sorsa lesz, mikor lesz rá megint szükség s mint fog a világba visszailleszkedni, arra jobb nem gondolni az olyannak, ki maga is rendjéből való s a történelemből visszagondol a népvándorlás ideire. Minden szeretetem a munkásé, ki mindig becsületes volt, soha meg nem csalt s két kézzel fizetett... s a Jaurès sírja mellől, hol még együtt voltunk s honnan nem a maga akaratából, hanem a kapitalizmustól odaterelve kényszerül a maga saját útjára, bánatosan intem utána. a „moriturus te salutat”-ot.

Magyar Hírlap 1934. aug. 5. 5—6. l.

ALKALMI VERS
A SZOCIALIZMUS ÁLLÁSÁRÓL
IGNOTUSNAK

1

Fák közt,
virág közt
ülök egy padon.
Kotyogok mint elhagyott csolnak,
sok lány levegő locsolgat —
a szabadság nagy csendjét hallgatom.
S valami furcsa módon
nyitott szemmel érzem,
hoggy testként folytatódok
a külső világban —
nem a fűben, a fákban,
hanem az egészben.

2

Ahogy fölvetem boldog szememet,
mind följebb oszlanak az egek
s egyszerre elém suhannak itt
gólyákként lengő szavaid,
te hamvadthajú öreg.
Es mint a tájon, mosolygok rajtad.

3

Nem érzem én, csak értem aggodalmad,
S azért tolom el a csendet, hogy belásd,
öreg vagy és nem az elmúlást
siratod, mint helyedben én siratnám,
hanem a munkát, a fölzsabadulást,
magát az emberi alkotást,
a láthatatlant, mert rátipornak hitvány
és látható hatalmak.

4

Ha beomlanak a bányát
vázázó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
Es mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.

5

A dolgoz test s az alkotó szellem,
mondád, hogy törhetne egymás ellen?
Az etme, ha megért, megbékül,
de nem nyughatik a szív nélkül.
S az indulat múló görcsökbé vész,
ha föl nem oldja eleve az ész.

Azt hiszem, fáj sok fölgyült éved és
azért a szerető tévedés.
S jobb is volna, ha most elnéznéd velem,
hogy' köt hálót szellő faleveleken.

6

Már karcsú idomaira
pongyolát ölt a lég.
Az alkony a felhőn fészű...
ülünk együtt, mint kedves és fia...

A fűben gyepként sarjad a sötét,
a homály pamutlombjai ingnak.

S mi várjuk, hogy mikor lesz
látható reszketésű
bennünk az első csillag.

Népszava 1934. aug. 12. — 15. l.

